

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Л. П. Маркітан (Київ)

СИМОН ПЕТЛЮРА ТА ЙОГО РОДИНА В КІНО- І ФОТОДОКУМЕНТАХ

"Б українську державність ми віруємо, українську державність ми сповідуємо, в її неминучості ми переконані. Для нас вона є до певної міри живою реальністю, бо ідею її ми носимо в серці, бо її духом, потребами овіяне все наше життя"¹. Ці слова належать головному отаману військ Української Народної Республіки (УНР), а з травня 1919 р. й голові Директорії УНР, людині, яка була й залишається духовним провідником національної справи, символом ідейної чесності для багатьох українських патріотів - Симонові Петлюрі.

"Симон Васильович Петлюра, - зазначає голова Всеукраїнського товариства "Просвіта" імені Тараса Шевченка П.Мовчан, - був особливо виокремлений більшовицьким режимом серед наших національних провідників: для ідеологічної машини це був і "зрадник", і "ватажок буржуазно-націоналістичної контрреволюції",... і "чорносотенець", і "погромник"... Особливо наголошувалось на останньому, найбільш дискредитуємому у світі моменті, витвореному на замовлення ЧК у біографії того, хто все своє життя присвятив визволенню України під московського ярма. І замість шляхетної, інтелектуальної, саможертвної, високоталановитої особи ми мали якесь потворне, антилюдське, оперетково-шароварне, з великим сікачем за халявою, розбійно-відлюдкувате, бридке створіння ... Добряче попрацювала московсько-кагебістська імперія, списавши всі своїх гріхи на світлу постать Симона Петлюри"².

Дійсно, С. Петлюра був і залишається серед перших активних будівничих власного державного дому - Української Народної Республіки. Саме розбудові української незалежної держави він присвятив себе - спочатку як громадський діяч і публіцист, потім як організатор національної української армії, як воїн та командир, опісля як державний муж і аж до фізичної самопосягати.

З іменем С.Петлюри були пов'язані надії українців на існування власної державності. Про це свідчить і документ з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України³, наведений упорядником книжки "Симон Петлюра: Статті. Листи. Документи"⁴, відомим ученим, доктором історичних наук В.Сергійчуком: "По всій Україні, де ви не підете, де ви не забалакаєте, всюди ви чуєте ім'я Петлюри. У різних фарбах розписують його: як людину, біля котрої й до котрої тягнеться спокуютана думка за минуле всього населення України. З ім'ям С.Петлюри зв'язано все те, що чекає людей гарного в житті. По міркуванням селян і взагалі всього громадянства, лише Петлюра дасть спокій, який і раніше цього хтів, але ми його не розуміли, бо більшовики нас вдурили, а ми їм вірили (так каже громадянство України), і чим далі на схід або ближче до московського кордону, тим більше ім'я Петлюри любіше й дорожче. Про це є свідки - ті повстання, які зв'язані лише з ім'ям Петлюри"⁵.

Мета даної статті - проаналізувати кінофотоматеріали, на яких зображено С.В.Петлюру та його родину. Для цього звернемося до фондів єдиної в Україні спеціалізованої архівної установи, що зберігає документи на нетрадиційних носіях інформації - Центрального державного архіву кінофотофоноархіву України імені Г.С.Пшеничного (ЦДКФФА України).

Матеріалів з цієї тематики небагато, але кожен документ має неабияку історичну цінність. Незначна їх кількість пов'язана перш за все з тим, що технічна база кінофотопромишля робила на той час лише перші кроки. По-друге, тодішній Центральний фотокіноархів, що був організований 1932 р. і тільки розпочав ро-

боту по збиранню унікальних документів, у т.ч. з історії Національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. в Україні, був знищений з усіма фондами під час руйнування Успенського собору в 1941 р. Та й певне ставлення до цього періоду в історії України теж наклало свій відбиток на поповнення фондів архіву.

Зараз колекція матеріалів, присвячених С.В.Петлюрі та його родині, складається з одного документального кінофільму "Документи епохи" та понад 60 світлин, у т.ч. 30 фотознімків - репродукцій з Національного архіву Канади, що надійшли 30 жовтня 1997 р.

Це результат копійткої пошукової роботи співробітників ЦДКФФА України. Усі матеріали не оригінали, а репродукції з різноманітних ілюстрованих видань, документів з інших архівів та окремих праць, виданих останнім часом як в Україні, так і за кордоном.

Звісна річ, що кінокадри та документальні світлини не додадуть жодного штриха до портрета Петлюри як політика, Петлюри як військового діяча, Петлюри як літератора й публіциста, Петлюри - носія національної ідеї, але саме вони, як ніякі інші історичні джерела, змальовують образ Симона Васильовича в різні роки його життя.

Немає сенсу зупинятися на життєпису С.Петлюри. Він поданий у різних виданнях, окремих статтях, наукових розвідках, більшість з яких вийшла друком після здобуття Україною статусу незалежної, суверенної держави, коли історична наука позбулася ідеологічних лабетів, звільнилася від шовіністичних перекручень і нашарувань, брехливої трактовки не тільки історичних подій, але й політичних діячів⁶.

Перша за часом фотографія, яку вміщено як ілюстрацію в книжці "Симон Петлюра та його родина", - це одноповерховий чепуренький цегляний будиночок на вулиці Загородній, 20 у Полтаві (знімок початку ХХ ст.)⁷. Тепер на його місці стоїть стандартна п'ятиповерхова будівля з потрісканими стінами та облупленою штукатуркою.

Найраніший фотодокумент, на якому зображено Симона Васильовича, належить до 1910 р. - Петлюра біля труни з тілом видатного пілота Л.М.Мацієвича в Адміралтейському соборі святої Спиридонії в Петербурзі⁸. Відомо, що до Першої світової війни Петлюра займався журналістикою. З 1912 по 1917 рр. він разом з О.Саліковським у Москві редагував журнал „Украинская жизнь", заснований українцями, і друкований російською мовою для інформування російського громадянства про українські справи. А раніше, від літа 1907 р. до 1909 р., був співредактором легального соціал-демократичного часопису "Слово". На фото: Петлюра серед колишніх членів редакції часопису "Слово" - В.Садовського, Ф.Міхури⁹ (знімок М.Стечина. [Москва, 1912-1914 рр.]).

С.Петлюру, В.Садовського, Ф.Міхуру та М.Порша як колишніх рупівців, а згодом членів УСДРП, бачимо й на іншому знімку М.Стечина [Москва, 1912-1914 рр.]¹⁰.

Ще один фотовідбиток: Симон Васильович серед учасників літніх учительських курсів у Києві. Серед присутніх письменники Олена Пчілка, І.Нечуй-Левицький, Ю.Тищенко-Сірий, С.Черкасенко (1913 р.)¹¹.

Наступне фото: Симон Васильович - заступник уповноваженого Союзу земств і міст на Західному фронті. Його знято у військовому однострої (1916 р.). На одному з них в руці тримає цигарку¹².

У квітні 1917 р. Симона Петлюру обрано головою Української фронтової ради військ Західного фронту, і як її представник він прибув на I Всеукраїнський військовий з'їзд, що проходив 5-8 травня 1917 р. у Києві*. На ньому С.Петлюру було обрано головою Українського генерального військового комітету. На фото: засідання комітету, яке проходило 2 та 3 липня. Серед присутніх - С.Петлюра¹³. Є декілька знімків Симона Васильовича 1917 р., навіть на одному з них вказано прізвище фотографа Губчевського¹⁴. Серед цієї групи фотодокументів зупинимося на одному з них - С.Петлюра у військовій формі з шевронами, що мають вигляд тупого кута, повернутого вершиною догори, на зовнішньому боці правого

рукава вище ліктя. Він сидить на лавці. Одна рука з обручкою лежить на колінах, а друга - на бильці лавки¹⁵. В архівній анотації до цього документа (до речі, надісланого з Білоруського кінофотоархіву) вказано такі вихідні дані: Львів, 1920-1922 рр. А в книжці "Симон Петлюра та його родина" це ж саме фото датується 1917 р. Відомо, що перша тимчасова форма української армії була прийнята лише 17 грудня 1917 р.¹⁶, тобто взимку. Тож робимо висновок, що дату 1917 р. вказано помилково.

У книжці "Державний центр Української Народної Республіки в екзилі" в розділі "Президенти Української Народної Республіки" вміщено фотопортрет головного отамана, голови Директорії УНР Симона Петлюри з такими же військовими відзнаками, як і на попередньому знімку. Його також можна датувати 1920-1922 рр. 17

Після створення Генерального секретаріату УЦР 28 червня 1917 р. Петлюра стає першим секретарем військових справ. На цю посаду він вступив 2 листопада 1917 р. У ЦДКФФА України зберігається фотографія, на якій знято перший склад Генерального секретаріату Української Центральної Ради: С.Петлюра (у цивільному), секретар міжнаціональних справ С.Єфремов, голова секретаріату і секретар внутрішніх справ Б.Винниченко, фінансів Х.Барановський, освіти І.Стешенко, земельних справ Б.Мартос, продовольчих справ М.Стасюк та генеральний писар П.Христюк (Київ, 1917р., фото Губчевського)¹⁸.

Маємо ще одну світлину Губчевського: С.Петлюра серед делегатів III Всеукраїнського військового з'їзду, який проходив 20 жовтня - 1 листопада 1917 р.¹⁹

Під час роботи з'їзду С.Петлюра як генеральний секретар військових справ, а саме 8 листопада, видав наказ "До українських військових частин та гарнізонів": "На українських військових з'їздах виразно зазначилося бажання Українського вояцтва встановити у своїй Батьківщині порядок і не допустити її до анархії й руйнування, це бажання твердо висловлено в резолюціях з'їздів, особливо третього. Унаслідок останніх подій вся влада па Україні перейшла до Центральної Ради, української народної, і її Генерального секретаріату, органу українського селянства, вояцтва й робітництва. Вище військово начальство тепер призначається нею з людей, які відповідали б народним бажанням і могли б бути заступниками народних інтересів"²⁰.

"Історія судила так, щоб на чолі молодої української армії став Симон Петлюра, - відзначав у своїй статті "Вождь та військо" В.Прихода. — Петлюра був нашим військовим національно-політичним ідеологом. Зміст цієї ідеології - у значній мірі ті традиції, які установила й залишила нам наша минула визвольна боротьба. Ці традиції творилися на тернистому шляху української армії до незалежності Батьківщини й освячені кров'ю кращих синів нації"²¹.

2 листопада 1917 р., у тяжкі для Києва дні, С.В.Петлюра виступив із заявою про вступ на посаду генерального комісара військових справ України*. "Як представник революційної військової влади на Україні, здобутої революційними зусиллями, я безупинно стоятиму на стороні охорони інтересів революційної військової демократії на Україні, як української, так і неукраїнської. Тому в сучасний прикрий мент для України кличу всю революційну армію з уродженців України тісно згуртуватися для оборони інтересів революції, для оборони нового ладу й вищої революційної влади на Україні - Центральної Ради та її Генерального секретаріату"²².

Як свідчать подальші події кінця 1917 р., свого слова він дотримав. Маємо фото Симона Петлюри, що датується січнем 1918 р.²³, коли створений ним Український гайдамацький кіш Слобідської України відіграв головну роль у боях за Київ і в придушенні більшовицького повстання в місті. Зберігся й інший документ 1918 р., де С.Петлюра знятий з гайдамаками, озброєними гвинтівками й кулеметами²⁴.

Не можна не зупинитися на світлині (ЦДКФФА України. - Од. зб. 0-183075), на якій зафіксовано почесну варту січових стрільців у зв'язку з прибуттям у Фастів 1 грудня 1918 р. С.Петлюри для укладення "предвступного" до-

говору між УНР та ЗУНР про злуку українських земель. У першому пункті йшлося, що "Західноукраїнська Народна Республіка заявляє цим непохитний намір злитися в найкоротшим часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою - значить, заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією своєю територією й населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народну Республіку"²⁵.

До наших часів дійшов знімок, що відбиває інший бік діяльності головного отамана. Це відвідання гімназистів м. Козятина в супроводі комісара залізниць Вірка, голови місцевого товариства "Просвіта" Ю.Грох-Грохольського, директора української гімназії "Просвіта" В.Горбачевського, членів ради товариства "Просвіта" А.Онуфрійчука, Ростовського, Лисенка, Юхимчика, Качуренка, викладачів Шамра-Вовка, Путяти, Рихлицького, Кононська (Козятин, грудень 1918р.)²⁶.

У 30-х рр. ХХ ст. на екрани країни вийшов восьмичастинний перемонтований документальний кінофільм автора-монтажера Л.Могилевського та співавтора Я.Габовича виробництва Всеукраїнського фотокіноуправління "Документи епохи" (1928-1929 рр.). Він і досі є перлиною української кінодокументалістики. Понад 170 м кіноплівки присвячено врочистостям вступу Директорії в Київ 18 грудня 1918 р. після перемоги над гетьманом Павлом Скоропадським. Звернімося до книжки В.Винниченка "Відродження нації": "Починається ціла серія святкувань. Особливо бучно було уряджено фахівцями вступ Директорії в Київ. До цього вступу й київські українці, і штаб головного отамана С.Петлюри готувались майже тиждень (з 14 по 19) ... Довго також обмірковувалось штабом питання, чи "вступати" головному отаманові на білому коні, чи просто на автомобілі ... А в самому Києві будували врочисту арку, розвішували по вулицях килими, плакати з різними словословними написами в честь "національних героїв"²⁷. І далі автор визнає, що "... дійсно, був і справжній захват, і радість у населення, особливо в українців"²⁸.

А на півдні бачимо: до перону залізничного вокзалу під'їжджає поїзд. На пероні стоять військові, мешканці міста, які радісно зустрічають головного отамана. С.Петлюра вітається з військовими, вітає киян. Далі він, голова Директорії В.Винниченко та супроводжуючі особи йдуть вокзалом. Тут їх зустрічають хлібом-сіллю, квітами. Члени Директорії, серед яких І.П.Андрієвський, сідають в автомобілі. Міжкадровий напис: „Петлюра переможцем вступив до Києва 19 грудня 1918 р." *. Зображення: багатолюдний мітинг на Софійському майдані. Стоять війська з національними прапорами, кияни з транспарантами „Хай живе Народна Українська Республіка!". Урочистий молебень, представники духовництва вітають С.Петлюру²⁹. "Дзвонили дзвони, блищали ризи, маяли ікони й хоругви", - писав В.Винниченко³⁰. Бачимо: парад військ, по майдану йдуть панцерники, парад приймають В. Винниченко й С.Петлюра³¹. У ЦДКФФА України зберігаються фотодокументи про цю подію, для чого використано окремі кінокадри з фільму³².

26 грудня 1918 р. на Софійському майдані в Києві в присутності величезного натовпу народу було проголошено декларацію Директорії Української Народної Республіки, в якій було викладено програму керівного органу. Цей момент також відображено на фотодокументі³³.

1919 р., протягом якого С.Петлюра керував боротьбою проти денікінців і червоних, представлено декількома світлинами з життя головного отамана. Це - зустріч С.Петлюри на пероні станції Фастів після відступу військ Червоної армії (Фастів, 29 серпня)³⁴, серед вояків української армії біля панцерників³⁵, у штабному вагоні³⁶.

У ЦДКФФА України зберігається фотографія, на якій зображено С.Петлюру та президента Західноукраїнської національної ради Є.Петрушевича, які стоять перед головним управлінням генерального штабу в м. Кам'янці-Подільському³⁷,

Ще одна світлина: військова нарада в селищі Ярмолинці на шляху Проскурів - Кам'янець-Подільський. Присутні: С.Петлюра, ад'ютант підполковник О.До-

ценко, Генерал-полковник М.Омелянович-Павленко, генерал-хорунжий О.Удовиченко³⁸.

1920 р. С.Петлюра приймає парад військ київського гарнізону на Софійському майдані (Київ, 20 травня)³⁹.

21 квітня 1920 р. С.Петлюра звернувся до українського народу у зв'язку з підписанням договору з Польщею. "Між урядами Республік Української й Польської, - ідеться у зверненні, - укладено військовий договір, на підставі якого польські війська прийдуть разом з українськими на терен український як союзники проти одного ворога, а по закінченню боротьби з більшовиками польські війська будуть негайно одведені в межі своєї республіки"⁴⁰.

Трохи пізніше, 8 липня 1920 р., головний отаман у своєму зверненні до населення Поділля відзначав: "Сьогодні я з урядом УНР перебрав від поляків військову та цивільну владу на Поділлі. Віддано розпорядження про перейняття влади в повітах та м. Кам'янці нашими адміністративними та самоврядними органами. До нашого народу таким чином повертається його рідна влада"⁴¹.

А на знімках: зустріч Симона Петлюри на привокзальній площі в м. Кам'янці-Подільському. Як сказано в анотації, серед присутніх колишній міністр сповідань і культів І.Огієнко⁴², прем'єр АЛівицький, генерали В.Сальський та В.Петрів⁴³. На майдані в оточенні цивільних і військових української та польської армії стоїть С.Петлюра, тримаючи в руках великий букет квітів⁴⁴.

Інший план - головний отаман приймає рапорт командира почесної сотні Спільної юнацької школи⁴⁵. 1 третє фото з книжки "Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926)" - С.Петлюра з групою військових стоїть біля будинку, прикрашеного прапорами та Гірляндами. Серед присутніх прем'єр АЛівицький, І.Огієнко⁴⁶ (усі ці світлини зі збірки професора Лорченка).

Перипетії визвольної боротьби примусили Симона Петлюру покинути межі батьківщини й виїхати за кордон. За ним виїхав уряд і значна частина республіканської армії. З кінця 1920 р. почався еміграційний період його життя.

Маємо невеличку колекцію документів того часу. Так, Симон Васильович оглядає створений Інтернованими козаками й старшинами парк у таборі № 410 в м. Каліші (Польща)⁴⁷. Бачимо й інтер'єр козацької церкви Святої Покрови під містом Калішем, в якій 1921 р. зі своїми вояками молився за Україну головний отаман⁴⁸. Збереглися чудові портрети Симона Васильовича⁴⁹: він на балконі свого помешкання у Варшаві (1922 р.)⁵⁰, за столом у паризькій квартирі по вулиці Тенар⁵¹.

І останній прижиттєвий знімок Симона Васильовича. Він у своїй квартирі в Парижі сидить у фотелі, спершись лівим ліктем на його бильце. Легко похилений на лівий бік, у руках тримає газету. А за його плечима, з правого боку біля голови, стоїть єдина донька Леся. Вона дивиться весело й безжурно, навіть дещо понад об'єктив фотоапарата. Життєрадісна, кругловида дівчинка з довгими косами, тулиться до свого рідного Тінека (фото зроблено під кінець 1925 р.)⁵². Вдивляючись у фото, можна стверджувати, що ніщо не віщувало трагедії, яка прийшла за кілька місяців потому.

25 травня 1926 р., під кінець обідньої пори, на розі вулиці Расіна та бульвару Сен-Мішель, неподалік від Сорбонського університету, радянським агентом Самуїлом Шварцбардом було смертельно поранено 47-річного С.Петлюру. Більшовикам не давало спокою те, що він і на еміграції не припинив боротьби, керував роботою екзильного уряду УНР та інформаційною діяльністю українців у міжнародних колах.

Перш ніж перейти до похорону головного отамана, зупинімося на низці фотознімків особистого характеру, а саме на матеріалах його сім'ї, частину з яких було зроблено на еміграції.

З родинних фотодокументів маємо два знімки. На першому зображено сім'ю Петлюр та їхніх родичів Скрипників. У першому ряду маленькі діти Сильвестр, Зіна й Валерія Скрипники, другий ряд - Феодосія Петлюра, Маріанна Петлюра

(дружина Івана Скрипника), Іван Скрипник, Марина Петлюра, третій ряд - Андрій Скрипник та Степан Скрипник (майбутній патріарх Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) Мстислав) (Полтава 1915 р.)⁵³.

Інша фотографія: С.Петлюра з дружиною Ольгою Опанасівною Більською, з якою він побрався спочатку цивільним шлюбом (1910 р.), а згодом, як свідчить свідоцтво про шлюб, офіційно (1915 р.)⁵⁴.

На більшості світлин зображено Леся, єдину дочку Ольги Опанасівни та Симона Васильовича Петлюри. Скорботним був її шлях, доля відвела їй тільки 30 років. Народилася вона 25 жовтня 1911 р. та не судилося Лесі зростати в українському місті, у затишку родинного тепла й достатку. Київ, Прилуки, Москва, Мінськ, Кам'янець-Подільський, Прага, Варшава, Париж - далеко не повний перелік місць перебування сім'ї Петлюри.

У Празі Леся навчалася в чеській школі й під кінець неповного навчального року вже вільно розмовляла чеською мовою. У Варшаві її записали до польської школи. У Парижі закінчила ліцей Фенельйон, а 24 серпня 1933 р. стала студенткою літературно-наукового факультету університету в Бордо. Вона захоплювалася малюванням. Як зазначає доктор мистецтвознавства та богослов'я Д.Степовик, в архіві Української бібліотеки ім. Симона Петлюри (Париж) зберігається альбом з 19 малюнками Лесі Петлюри з проставленими датами - від 21 липня до 27 серпня 1926 р.⁵⁵ Тут малюнки олівцем та шість акварелей, серед яких автопортрет⁵⁶.

Леся мала й літературний хист. Вона писала вірші, пронизані чистою й святою любов'ю до України. Про це свідчать її вірші "Народе мій, улюблений, хороший" та "Прапор"⁵⁷. Наведемо декілька рядків з них:

"Народе мій, улюблений, хороший,
Де взять слова й другим оповісти,
Скільки життя в твоїй барвистій ноші,
Скільки в піснях розлитої краси!" ("Народе мій")⁵⁸
"О прапор наш, України стяг шовковий,
Як сяєш ти в повітрі золотім!
І хто б сказав, скільки страждань і крові
Блищать слізьми у полиску твоїм!"⁵⁹

Але матеріальні нестатки (грошові передачі від екзильного уряду УНР ледве покривали кошти за винайм квартири, а треба було ще їсти, купувати одягу), та й моральне потрясіння від убивства батька призвели до важкого захворювання - туберкульозу. Леся Петлюру направляють на лікування до санаторію в Камбо-ле-Бен, у гористій місцевості в Піренеях, біля французько-іспанського кордону. Тут вона проживе від початку березня 1930 р. до 6 листопада 1941 р.

У хвилини відчаю Леся нотувала свої думки й спогади. "Часто я передумую цей недовгий період часу, коли я мала щастя жити біля Татка й Мама ... Тоді я вже добре розуміла всю політичну складність його (Петлюри. - *ЛМ.*) становища й фізичну небезпеку, що загрожувала йому з-за кожного рогу вулиці... Які були щасливі ці часи для мене й для Мама, яку радість безмежну я переживала в розмові з Татком, якими радісними й блаженними були тоді всі дні нашого спільного життя"⁶⁰.

На світлинах бачимо, так би мовити, перевтілення дівчинки в молоду вродливу жінку.

На перших знімках 1917 р. 6-річне маля в українському вбранні з намистом на шії⁶¹, Леся у фотелі позує фотографу⁶². На фотодокументі 1919 р. (Кам'янець-Подільський) дівчина з псом Юриком сидить на підлозі⁶³. Леся з кішкою в садку (Шампані, поблизу Парижа, 1927 р.)⁶⁴ та з подругою за обіднім столом (Париж, 1929 р.)⁶⁵.

На інших фотодокументах зображено Ольгу Опанасівну з Лесею (фото 1919 р.⁶⁶, Прага, 1920 р. та 1927 р.⁶⁷). Мила, приязна, сива жінка шляхетної зовнішності ніжно обіймає дочку, а Леся, у свою чергу, міцно горнеться до мами. Такими їх зафіксував фотоапарат.

Збереглися знімки часів лікування Лесі в туберкульозному санаторії. Це окремі портретні зйомки (1935 р.⁶⁸, 1938 р.⁶⁹), вона з подругою⁷⁰ на березі якоїсь річки, а позаду ліс (1936 р.), відвідини Лесі Єлизаветою Прокопович-Мишківською, дружиною голови уряду УНР В'ячеслава Прокоповича та генералом Олександром Удовиченком (1938 р.)⁷¹.

Але особливий інтерес викликає світлина, на якій зображено двох молодих людей - Лесю та її двоюрідного брата Степана Скрипника (1937 р.)⁷².

Цікава доля Степана. Включившись у національно-визвольну боротьбу разом зі своїм дядьком Симоном Петлюрою, він наприкінці 1920 р. з українською армією переходить р. Збруч і опиняється в Польщі. Закінчує школу політичних наук у Варшаві. У 30-х рр. - посол від української Волині в польському сеймі. З 1942 р. - єпископ, згодом - митрополит Української автокефальної православної церкви, від 5 червня 1990 р. - її патріарх⁷³.

Леся раділа приїздам двоюрідного брата і його сина Ярослава. Її радощам "не було меж ... Леся жалкувала, що не може повести дорогих гостей у чудові гори й показати їм красу Піренеїв в околицях Камбо-ле-Бен, але наступного разу, коли вони всі приїдуть ... вона вже буде зовсім здорова й тоді покаже не тільки Піренеї, але буде їхнім гідом по Франції", - писав директор Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі Василь Михальчук у статті „Єдина донька Симона Петлюри”⁷⁴.

Та мріям не судилося збутися. 6 листопада 1941 р. вранці Леся померла. Останнє фото - вона на смертному одрі (Камбо-ле-Бен, 6 листопада 1941 р.)⁷⁵. Наступного року, 28 листопада, Ольга Опанасівна перепоховала доньку в могилу Симона Петлюри на цвинтарі Монпарнас у Парижі.

З родинних фотографій маємо ще дві — Ольга Опанасівна Петлюра, Єлизавета Прокопович-Мишківська, єпископ Мстислав (Степан Скрипник) у Парижі (1947 р.)⁷⁶ та один з останніх знімків Ольги Петлюри (1958 р.)⁷⁷.

Тяжка доля не обминула й сім'ю С.Петлюри, що залишилася в Україні. Двох сестер С.Петлюри - 52- річну Феодосію та 54- річну Марину - які продовжували жити в батьківській хаті, заарештували в листопаді 1937 р. й розстріляли 19 листопада разом із небожем, отцем Сильвестром (Скрипником) в ліску біля села Триби під Полтавою. Того ж самого року розстріляли й брата о. Сильвестра - доктора Андрія Скрипника в Чернігові, а молодшого Валеріана - засудили на каторгу до Сибіру⁷⁸. Так більшовики мстилися родині головного отамана Симона Петлюри.

І навіть мертвий він не дає жити ворогам. У газеті "Сільські вісті" від 5 грудня 2003 р. з'явилося повідомлення, що невідомі мерзотники осквернили могилу Симона Васильовича, зіпсували в кількох місцях надгробок, видряпали на камені свастику.

Але повернімося до останніх хвилин життя Симона Петлюри, коли 25 травня 1926 р. агент ОДПУ Самуїл Шварцбард смертельно поранив Симона Васильовича. Фотодокументи донесли до нас вигляд останнього помешкання Симона Петлюри на вулиці Тенар, № 7, на п'ятому поверсі⁷⁹, місце загибелі⁸⁰, інтер'єр: стіл з незакінченим рукописом, поряд ліжка та фотель⁸¹. Інший план кімнати - стіл, книжкова шафа, стільці⁸². Історія зберегла для нас і фото вбивці Симона Васильовича - Самуїла Шварцбарда та його адвоката Торреса⁸³.

Маємо цілу низку фотодокументів, присвячених похоронам Симона Петлюри. Це портрет небіжчика⁸⁴, перевезення домовини з тілом С.Петлюри з Інституту медицини до румунської православної церкви, прикрашеної траурним крепом, приспущеними прапорами⁸⁵, домовина в церкві під час похоронної відправи⁸⁰, винесення з церкви труни з тілом небіжчика⁸⁷ та жалобна процесія⁸⁸.

З цієї серії фотодокументів зупинімося на одному: Ольга Опанасівна з дочкою Лесею виходять з церкви після виносу труни з тілом Симона Петлюри (30 травня 1926 р.). Тендітна 14-літня дівчинка, одягнена в траурний одяг, із закам'янілим від горя обличчям притулилася до матері, підтримуючи її лівою рукою, а в правиці тримаючи маленький пучечок білих квітів⁸⁹. На іншій фото-

графії - панахида. Катафалк. На ньому квіти. Люди моляться навколiшки. Біля катафалка декілька поліцейських⁹⁰.

Далі. На цвинтарі Монпарнас священник читає молитву. Стоять люди зі свічками. Ліворуч від священника домовина з тілом небіжчика. А поряд - Ольга Опанасівна та Леся⁹¹. На окремих світлинах бачимо вшанування пам'яті загиблого. Так, учасники XIII з'їзду Спілки українських емігрантських організацій покладають вінок на могилу Симона Васильовича⁹², прихильники Петлюри на панахиді в будинку українського інваліда⁹³, траурна процесія в Подебрадах (Чехословаччина, 27 травня 1926 р.)⁹⁴- почесна варта українських військових діячів і пластунів біля могили⁹⁵, жалобна академія в 40-ву днину смерті С.Петлюри, організована об'єднаним комітетом емігрантських організацій м. Каліша та його околиць у залі товариства християнських ремісників (Польща, 4 липня 1926 р.)⁹⁶.

Масмо окремі види могили⁹⁷, своєрідний пам'ятник на могилі⁹⁸.

Отже, ми розглянули колекцію кінофотодокументів, присвячених великому синові українського народу, про якого академік Ф.Корш говорив: "Українці самі не знають, кого вони мають серед себе. Вони гадають, що Петлюра - видатний редактор, патріот, громадський діяч тощо. Це все правда, але не ціла правда. Петлюра - конечно вищий за те, що про нього думають. Він - з породи вождів, людина з того тіста, що колись у старовину закладали династії, а в наш демократичний час стають національними героями. Живе він при несприятливих умовах, не може виявити себе. Та хто знає, чи не зміниться все навкруги нас? А коли зміниться, буде він вождем народу українського. Така його доля ..."99.

В останні роки на екрани України виходять документальні кінофільми, в яких використовуються окремі кінокадри з фільму "Документи епохи", або деякі фотознімки, що присвячені С.Петлюрі ("Пристрасті навколо символіки", "На одній землі", "Трагедія Карпатської України", "Смерть на світанку", "Михаил Булгаков. Киевские сны" тощо¹⁰⁰).

До одного з кіносюжетів увійшов матеріал про мітинг, присвячений відкриттю меморіальної дошки головному отаману військ УНР С.Петлюрі на фасаді одного з будинків у зв'язку з перейменуванням вулиці Червоноармійської на вулицю Петлюри в м. Рівному, на мітингу з цього приводу виступають І.Драч, В.Червоний, І.Федів¹⁰¹.

Минають роки. Для української молоді, людей середнього покоління постать С.Петлюри відходить все далі й далі. Але сподіваємося, що дана стаття стане в пригоді майбутнім дослідникам життя й діяльності національного героя. І в цьому їм допоможуть унікальні історичні джерела - кінофотодокументи.

¹ Лотоцький О. Симон Петлюра. - [Б.м.]. - 1936. - С. 10.

² Мовчан П. Високі свідчення національного провідника // Симон Петлюра. Вибрані твори та документи. - К., 1994. - С. 261.

³ ЦЦАВОВУ. - ф. 3696.- Оп. 2. - Спр. 264. - Арк. 76 зв.

⁴ Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи - К., 1999. - С. 5.

⁵ Там само.

⁶ Симон Петлюра. Вибрані твори та документи. - К., 1994. - 521 с; Симон Петлюра та його родина: До 70-річчя його трагічної загибелі: Документи і матеріали / Упоряд., передмова В.Михальчука. - К., 1996. - 318 с; *Табачник Д.* Сім пострілів у Симона Петлюру // Вітчизна. - 1991. - № 9; Паризька трагедія // Вечірній Київ. - 1992. - 17, 18, 19 березня; Збірник пам'яті Симона Петлюри. - К., 1992; Симон Петлюра та українська національна революція // 36. праць Другого конкурсу петлюрознавців в Україні. - К., 1995; *Цівірко М.* Петлюрофобія - далеко не сенсація // Вечірній Київ. - 1992. - 8 грудня; Михальчук В. Симон Петлюра і погроми // Культура і життя. - 1993. - 25 грудня; Симон Петлюра. Вибрані твори та документи. - К., 1994. - 521 с; *Михальчук В.* Погроми в Україні і боротьба Симона Петлюри з ними // Літературна Україна. - 1994. - 9 червня; *Шудря М.* Перед судом історії // Молодь України. - 1994. - Числа 86 - 88; Малий словник історії України. - К., 1997 - С.303 - 304; У 70-річчя паризької трагедії 1926 - 1996: 36. пам'яті Симона Петлюри / Упоряд. В.Михальчук, Д.Степовик. - К., 1997. - 302 с; Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи / Передмова В.Сергійчука. - К., 1999. -Т. III. - 615 с.

⁷ Симон Петлюра та його родина ... - С. 74.

- ⁸ Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г.С.Пшеничного (далі - ЦДКФФА України). - Одиниця зберігання (далі - Од. зб.) - 2-153886.
- ⁹ Там само. - Од. зб. 2-154300.
- ¹⁰ Там само. - Од. зб. 0-186022.
- ¹¹ Там само. - Од. зб. 2-153885.
- ¹² Там само. - Од. зб. 0-53036, 0-183109, 2-30586; Золоті ворота. - Львів, 1937. - С 112 - 113.
- Дати до 15 лютого 1918 р. подано за юліанським календарем, а з 16 лютого 1918 р. за григоріанським.
- ¹³ ЦДКФФА України. - Од. зб. 2-43643.
- ¹⁴ Там само. - Од. зб. 0-183109, 2-30587, 2-25801; Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879- 1926) .-Титул.
- ¹⁵ ЦДКФФА України. - Од. зб. 0-53209; Симон Петлюра та його родина ... - С 79.
- ¹⁶ Симон Петлюра. Статті. Листи ... - С 41.
- ¹⁷ Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали. — Філадельфія, К., Вашингтон, 1993. - С 398; ЦДКФФА України. - Од. зб. 0-214867.
- ¹⁸ Збірник пам'яті Симона Петлюри. - Уклейка між с 16 - 17; ЦДКФФА України. - Од. зб. 2-53608, 0-8486, 2-8727.
- ¹⁹ ЦДКФФА України - Од. зб. 0-183771, 0-185750; *Дорошенко Д.* Історія України. 1917-1923. - Ужгород, 1932. - Т. 1. - С. 158; Збірник пам'яті Симона Петлюри ... - Уклейка між с 16 - 17.
- ²⁰ Симон Петлюра. Вибрані твори ... — С. 154.
- ²¹ Збірник пам'яті Симона Петлюри. - К., 1992. - С 110.
Так у документі.
- ²² Українська Центральна Рада: У 2-х т. - К., 1996. - Т. 1 - С 385. - Док. № 178.
- ²³ Збірник пам'яті Симона Петлюри. - Уклейка між с 112 - 113.
- ²⁴ ЦДКФФА України. - Од. зб. 4-6467.
- ²⁵ *Винниченко В.* Відродження нації. (Історія української революції) [марець 1917 р. - грудень 1919]: У 3-х частинах. - К., 1920. - Част. III. - С. 154 - 155.
- ²⁶ ЦДКФФА України. - Од. зб. 0-184030.
- ²⁷ *Винниченко В.* Відродження нації. - Част. 111. — С. 163 - 164.
- ²⁸ Там само. - С. 165.
Так на плівці.
- ²⁹ ЦДКФФА України. - Од. зб. 593-IV, 0-145783.
- ³⁰ *Винниченко В.* Відродження нації. - Част. III. — С. 167.
- ³¹ ЦДКФФА України. - Од. зб. 593-IV.
- ³² Там само. - Од. зб. 0-145742, 0-145743, 0-145779, 0-146775, 0-145785, 0-145783, 0-54024.
- ³³ Там само. - Од. зб. 0-54024.
- ³⁴ Там само. - Од. зб. 0-181828.
- ³⁵ Збірник пам'яті Симона Петлюри. — Уклейка між с 112 - 113.
- ³⁶ Там само. - Уклейка між с 128 - 129; ЦДКФФА України. - Од. зб. 0-184069.
- ³⁷ ЦДКФФА України. - Од. зб. 0-183762.
- ³⁸ Там само. - Од. зб. 0-53722, 2-133296.
- ³⁹ Там само. - Од. зб. 2-154223.
- ⁴⁰ Симон Петлюра. Статті. Листи. - Т. III. - С. 198.
- ⁴¹ Там само. - С 223.
- ⁴² Там само. - С 206.
- ⁴³ Збірник пам'яті Симона Петлюри. - Уклейка між с 128 - 129.
- ⁴⁴ ЦДКФФА України. - Од. зб. 0-53039, 0-53641, 4-1741.
- ⁴⁵ Збірник пам'яті Симона Петлюри. - Уклейка між с 144 - 145.
- ⁴⁶ Там само. - Уклейка між с. 144 — 145.
- ⁴⁷ ЦДКФФА України. - Од. зб. 0-204545, А-178 - II-273.
- ⁴⁸ Там само. - Од. зб. 0-202383.
- ⁴⁹ Збірник пам'яті Симона Петлюри. — Уклейка між с. 208 — 209.
- ⁵⁰ ЦДКФФА України. - Од. зб. 2-154054.
- ⁵¹ Там само. - Од. зб. 2-154073, 2-154217.
- ⁵² Там само. - Од. зб. 2-154074; Симон Петлюра та його родина. - С. 189.
- ⁵³ Симон Петлюра та його родина. - С 75.
- ⁵⁴ Там само. - С. 77.
- ⁵⁵ Там само. - С 149.
- ⁵⁶ Там само. - С 154.
- ⁵⁷ Там само. - С. 163 - 164.
- ⁵⁸ Там само. - С 163.

- ⁵⁹ Там само. - С. 164.
⁶⁰ Там само. - С. 140.
⁶¹ Там само. - С. 77.
⁶² Там само. - С. 78.
⁶³ Там само. - С. 79; ЦДКФФА України. - Од. зб. 2-153842.
⁶⁴ Симон Петлюра та його родина. - С. 89.
⁶⁵ Там само. - С. 91.
⁶⁶ Там само. - С. 80.
⁶⁷ Там само. - С. 81, 82.
⁶⁸ Там само. - С. 94.
^{68&} Там само. - С. 98.
⁷⁰ Там само. — С. 95.
⁷¹ Там само. - С. 97.
⁷² Там само. - С. 96.
⁷³ Там само. - С. 311.
⁷⁴ Там само. - С. 133.
⁷⁵ Там само. - С. 294.
⁷⁶ Там само. - С. 99.
⁷⁷ Там само. - С. 100.
⁷⁸ Там само. - С. 311 - 312.
⁷⁹ Збірник пам'яті Симона Петлюри. - Уклейка між с. 208 - 209.
⁸⁰ ЦДКФФА України. - Од. зб. 0-202370, 2-154171.
⁸¹ Там само. - Од. зб. 0-202378.
⁸² Там само. - Од. зб. 0-202377.
⁸³ Там само. - Од. зб. 4-8771.
⁸⁴ Там само. - Од. зб. 0-204544.
⁸⁵ Там само. - Од. зб. 0-20276.
⁸⁶ Там само. - Од. зб. 0-202375.
⁸⁷ Там само. - Од. зб. 0-202374, 2-154172.
⁸⁸ Там само. - Од. зб. 0-202373, 0-202381, 0-202380.
⁸⁹ Там само. - Од. зб. 2-154173, 0-204542; Симон Петлюра та його родина. - С. 85.
⁹⁰ Симон Петлюра та його родина. - С. 84; ЦДКФФА України. - Од. зб. 2-154169.
⁹¹ Симон Петлюра та його родина. - С. 87; ЦДКФФА України. - Од. зб. 0-202379.
⁹² Там само. - Од. зб. 0-204557.
⁹³ Там само. - Од. зб. 0-202379.
⁹⁴ Там само. - Од. зб. 0-193009.
⁹⁵ Там само. - Од. зб. 2-154170.
⁹⁶ Там само. - Од. зб. 0-202382.
⁹⁷ Там само. - Од. зб. 0-184034, 0-202372.
⁹⁸ Там само. - Од. зб. 2-153854.
⁹⁹ Збірник пам'яті Симона Петлюри. - С. 12.
¹⁰⁰ ЦДКФФА України. - Од. зб. 11567-1, 12049-И, 11800-IV, 12002, 114118-1, 11126-И.
¹⁰¹ Там само. - Од. зб. 11910. - Сюж. 14.

Резюме

У статті Л.П. Маркітан розглядаються фото- й кіноматеріали з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С. Пшеничного, а також опубліковані в різних виданнях, присвячені головному отаманові С.В. Петлюрі.

L. P. Markitan reviews the materials from the files of the State Central Cinema and Photo Records Archive concerning the chief otaman S. Petlyura as well as materials given in various publications.